

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİ

Görkəmli maarifçi, pedaqoq, ədəbiyyatşünas və publisist
Fəridun bəy Kəçərliyə anadan olmasının
150 illik yubileyinə həsr olunmuş

RESPUBLİKA ELMİ KONFRANSININ
MATERİALLARI
(25-26 noyabr 2013-cü il)

M.F.Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kitabxanası

Bakı – 2013

Nəzakət İmamverdiyeva, Fərhad Məmmədov*

FIRUDİN BƏY KÖÇƏRLİNİN PEDAQOJİ GÖRÜŞLƏRİ

XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının və pedaqoji fikrinin inkişafında misilsiz xidmətləri olan dühalarından biri də F. B.Köçərlidir.

F.Köçərli 35 illik ədəbi, pedaqoji, publisist fəaliyyətini əks etdirən zəngin bir irsə malik ədəbi simalardandır.

Onun ədəbi irsi “Литература азербайджанских татар” (“Azərbaycan tatarlarının ədəbiyyatı”), “Mirzə Fətəli Axundov”, “Balalara hədiyyə” kimi əsərlərin, iki cildlik məşhur “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi materialları”nın, habelə bir sıra görkəmli ədəbi şəxsiyyətlər, bədii əsərlər, dərslik və tərcümələr haqqında, sülh və xalqlar dostluğu, qadın azadlığı və s. mövzularda maraqlı və oxunaqlı məqalələrin müəllifidir.

XIX əsrin axırları XX əsrin əvvəllərində yaşayıb-yaradan F.Köçərli bütün varlığı ilə xalqına bağlı olan, onun tərəqqi və rifahı uğrunda daim çalışan görkəmli ziyalılardan biri idi. O, özünün maarifçi və publisist məqalələrində həmişə xalqını cəhalətdən qurtarmağa, onun tərəqqisinə kömək etməyə səy göstərmişdir.

F.Köçərlinin pedaqoji fəaliyyəti xalqın səadəti, xoşbəxt, mədəni gələcəyi uğrunda ardıcıl mübarizədə birləşirdi.

Köçərli öz məqalə və məktublarında Azərbaycanda maarifin çox acınacaqlı vəziyyətdə olduğunu ürək yangısı ilə qeyd edirdi.

---

¹⁴ F.Köçərli. Balalara hədiyyə. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı, 1987, səh.3

* BDU, dosent.

Xalqı maarifləndirmək və savadlandırmaq – o zaman həyatın irəliləməsi üçün böyük bir təəsüflə yazdığı kimi “Molla Panah Vaqifin, Molla Vəli Vidadinin vətənləri hesab olunan Qazax mahalında türk lisanında qələtsiz, imla, inşası düz bir kağız yazan güdrətan tapılırdı”. Yalnız Qazax deyil, o zaman Ganca, Şirvan, Qarabağ mahalları və ümumiyyətlə Azərbaycanda savadsızlıq hökm sürürdü. Bu böyük ictimai bəlanı aradan qaldırmaq üçün çoxlu məktəb, həmin məktəblərdə isə işləyə biləcək müəllimlər ordusu lazım idi. Buna görə də o, birinci növbədə yeni məktəblər açılması uğrunda ardicıl mübarizə aparırdı. Pedaqoji işdə yenilikçi olan Kəçərli köhnə məktəbin qüsur və nöqsanlarını tənqid edir, vaxtı keçmiş əxlaq və tərbiyə normalarını yeni və müasir normalarla əvəz etməyə çağırırdı.

Köhnə məktəbin işində və o zamankı tərbiyə sistemində Kəçərli narahət edən başlıca cəhət onların həyatdan və inkişafdan ayrı düşməsi idi. Görkəmli müəllim açıqca deyirdi ki, “Məişət ilə məmləkətin məbelininə əsla ittifaq və sazış yoxdur. Məmləkətimizdə qədim zəmanədən bəridir ki, məişət öz çığıri ilə gedib, bir-birindən xəbəri olmayırdı.” Kəçərli mərifət sahəsində mödəbazaqlıq edən, xalqın zəruri ehtiyaclarından, onun arzu və tələblərindən bixəbərlənən mərifət nazirini, “Avropada filan növ mədrəsələr və filan növ məktəblər var, bizdə də olsun, deyər moda xatirinə məktəblər açmağa cəhd göstərənləri kəskin tənqid etməkdən çəkinmədi. Kəçərli həтта çar hökuməti tərəfindən Azərbaycan məktəbləri üçün göstərilən “qayğı” haqqında açıqca yazırdı ki, “azərbaycanlıların mərifətlənməsi üçün görülən bütün tədbirlər formal olub, canlı işə çinovnik münasibətindən başqa bir şey deyildir”.

O zaman məzmun və ədəbiyyat zəhəri effekt və döndəbəyə daha çox fikir verən köhnəpərəst cahillər, köhnə məktəbin mühafizəkar nümayəndələri təlim prosesində yenilik haqqında heç bir şey eşitmək istəmirdilər.

F.Kəçərli təlimdə xüsusən keçmiş şxolastik üslulu əleyhinə çıxır və cəsarətlə göstərir ki, öz gözəl uşaqlıq illərini Quranın anlaşılmasız ayələrini çeynəmək və ərəb sərfini əzbərləməklə keçirən balalarının zəhmətli hədəf gədir, onların hafizəsi kütləşir, biliyi olan havası azalır, nəhayət on on iki ildən sonra, böyük yaşlı adamlar kimi yetişəndə belə, yəni də onlar savadsız qalır, Quranı mexaniki olaraq oxumaqdan və bəzi ərəb feillərini hallandırmıyaqdan başqa bir şey bilmirlər.

Bunları nəzərə alan Kəçərli yeni tipli xalq məktəblərinin açılmasına çalışırdı. Həтта Kəçərli mərifəti yaymaq məqsədi ilə icbari təhsil ideyasının da tərəfdarı idi.

F.Kəçərlinin yaradıcılığı ilə tanış olduqda məlum olur ki, istər köhnə məktəbin tənqidində, istərsə də ana dilinin təlimi məsələlərində onun fikirləri keçən əsrin məşhur rus pedaqoqu K.D.Üşinskinin fikirləri ilə üst-üstə düşür. Kəçərli bu mənada “rus pedaqogikasının atası” K.D.Üşinskinin Azərbaycanda ən yaxşı davamçılarından biri olmuşdur. K.D.Üşinskidə olduğu kimi Kəçərlinin

də pedaqoji fikirlərinin əsasında xalqilik ideyası dururdu.

Məktəblərdə ana dilinin tədrisi məsələsi F.Kəçərliyə həmişə maraqlandırmışdır. F.Kəçərli Azərbaycan dilini məktəblərdən sıxışdırıb çıxartmaq istəyən bəzi mərifət çinovniklərini kəskin tənqid edirdi. Kəçərli deyirdi “Bir millətin malını, dövlətini və həтта vətəninə öləndən əlsən, öləb-itməz, amma dilini əlsən, ondan nişan qalmaz”.

F.Kəçərli Azərbaycan dilini kasıb dil hesab edənlərlə razılaşmırdı. O, deyirdi: Biz dilimizi bilmirik, bunun da təqirsiz bizdədir, dilimizdə deyil, fars və ərəb meyl və rəğbətimizə o qədər güclü olubdur ki, öz dilimizdə olan sözləri atıb əvəzləməyə əcnəbi dillərin qəliz ibarələrini və sözlərini götürmüşük. Onları dilimizin tələbinə və xüsusiyyətinə uyğunlaşdırmadan dilimizə qarışdırmışdıq və naqabil fəncilər kimi əlimizə nə düşübsə paltarımıza yamamışdıq.

F.Kəçərli Azərbaycan dilinin tarixi və inkişafı haqqında, habelə bədii dil məsələsinə dair bir sıra maraqlı və orijinal fikirlər söyləmişdir ki, onların çoxu bu gündə öz müasirlərinə və əhəmiyyətini saxlamışdır.

Məktəblərdə ana dilinin təlimi üçün məhz ana dilinin zəngin mənbələrindən qidalanan, məzmunca dolğun, formaca maraqlı, stabil dərslərə o zaman böyük ehtiyac var idi. F.Kəçərli təlim-tərbiyə işində böyük rolunu əhəmiyyətli və proqramların tərtibində də ciddi əhəmiyyətli verirdi. Xüsusilə, dərslərlə, xalqın gələcəyi olan minlərlə balaların istifadə edəcəyi qiraət kitablarına çox o daha tələbkar idi. Çernyayevskinin “Vətən dili” dərsləri F.Kəçərlinin ən qəzi bəyəndiyi və təqdir etdiyi dərslərlərdən biri idi. Azərbaycan dilinin sərfini ibtidai məktəbdə təlim etmək üçün ən gözəl vəsait əldəlandığı həmin kitabın müvafəqiyətini Kəçərli onun Azərbaycan dili fənnini məhz ibtidai siniflərdə tədris edən çox bacarıqlı bir müəllim tərəfindən yazılmasına götürürdü.

F.Kəçərlinin dərslərlə qarşı tələbkar olduğunu müəllifin yazdığı məqalə və tövsiyələrdə özünü aydın göstərirdi. F.Kəçərli dərslərlə hazırlayan xalq yaradıcılığına, həyatla əlaqəsinə, uşaq psixologiyasına xüsusi fikir verirdi.

Uşaqlar üçün dərslilik yazmaq da asan bir iş deyildi. Uşaq dərslərini yazan adam üçün birinci vacib məsələ uşaq ruhunun incəliklərini duymaq, bununla yanaşı həmin xalqın həyatını, xalqın dilini gözəl bilən bir pedaqoq olmaqdır. Qeyd olunan bu xüsusiyyətlər olmadan uşaqlar üçün dərslilik yazmaq mümkün deyil. Kəçərli dərslilik yazmağın çox mühüm və çətin iş olduğunu göstərməklə yanaşı, bu işdə tələsməməyi, diqqətli olmağı, hər bir cəhəti diqqətlə öləb-biqməyi, ehtiyatlı olmağı tələb edirdi.

F.Kəçərlinin vətəna, xalqa, onun çox qədim və zəngin söz sənətinə, uşaqların bədii zövq tərbiyasına dərindən məhəbbətini əks etdirən “Balalara hədiyyə”si yalnız uşaq və yeniyetmələrin deyil, habelə böyüklərin də təlim və tərbiyasında əvəzsiz olan bir əsərdir.

F.Köçərli "Balalara hədiyyə" əsərində topladığı uşaqlar üçün "Göyçək Fatmanın nağılı", "İt və pişik", "Tülkü və üzüm" və s. nağıl və hekayələrində balaların ruhunu oxşayan fikirlər irəli sürülür.

Uşaqlar üçün yazılmış "Balalara hədiyyə" və başqa kitablarda irəli sürülmüş fikirlərdən aydın olur ki, F.Köçərli pedaqogikanın, psixologiyanın və didaktikanın əsas tələblərinə, onun prinsiplərini və qaydalarına, uşaqların yaş xüsusiyyətinə, bilik səviyyəsinə, psixi xüsusiyyətlərinə, ayanılıya, ardıcılığa, elmiliyə, yaxından-uzağa, sadədən-mürəkkəbə və bu kimi başqa qaydalara dəqiq riayət etməyə çalışmışdır.

F.Köçərli dövrünün bütün hadisələrini, xüsusilə məktəb həyatında və maarif sahəsindəki dəyişiklikləri diqqətlə izləyirdi. F.Köçərli təlim sahəsində yüksək nəticə əldə etmək üçün tədris proqramlarının düzgün və normal qaydada tərtib edilməsinə xüsusi əhəmiyyət verirdi.

F.Köçərliyə görə tədris proqramları əhatəli və ardıcılıq prinsipi əsasında tərtib olunmalıdır.

1917-1918-ci tədris ili üçün A.Şaiqin tərtib etdiyi "Ana dili" proqramını Köçərli məhz bu xüsusiyyətinə görə çox bəyənməmiş və onun müəllifinə yazmışdır: "həmin proqram əsasında dərəcə keçməz, sizin şagirdlərin kursu tamam etdikdə azərbaycanca görək yaxşı savadlı olunsalar. Eynə də mənim şəkkim yoxdur".

F.Köçərli "Yeni tədris planı" adlı məqaləsinə 1905-ci ildə nəşr olunmuş qeyri-rus xalqlarının ibtidai məktəblərinin tədris planına öz münasibətini bildirmişdir. Köçərli ibtidai məktəbin tərtib olunmuş yeni tədris planının nöqsanlı olduğunu göstərərək onun 1880-ci ildə tərtib edilmiş tədris planından həç bir cəhətdən fərqlənmədiyini üçün tənqid etmişdir.

F.Köçərli 1880 və 1905-ci ilin tədris planları və proqramları üzrə qeyri-rusların xalq məktəblərinin tədris məşğələlərinin tədris məşğələlərinin əsasında ana dili qoyulduğunu yüksək qiymətləndirmişdir. Köçərli ana dilindən savayı başqa dillərin öyrənilməsinə də alışıqlaydı. F.Köçərliyə görə uşaqlar başqa dilləri öyrənməklə: həmin xalqların ziyalıların, maarifçilərinin fikirləri ilə daha yaxından tanış olmaq imkanı əldə edirlər. O, tədris planında rus dilinə də xüsusi yer verilməsini bəyəniirdi.

Rus dilinin tədrisi birinci dərəcənin ikinci yarısından başlayır. Bu da onun ana dilinin tədrisi ilə paralel öyrənilməsi işini asanlaşdırır. O, eyni zamanda yeni tədris planı üzrə bir sinifli üç qrupun məktəblər əvəzinə iki və dörd qruplu məktəblərin təşkilinin nəzərdə tutulduğunu müsbət hal kimi qeyd edir. İstər ana dili və rus dilinin, ümumiyyətlə bütün tədris kursunun bölgüsü yeni planda köhnədə olduğu kimi verildiyini göstərir. Bu, formal sənəd üzrə bir o qədər də pis görünmürdü, lakin əməli tətbiqində bu iyrənc bir hal alırdı.

F.Köçərli birinci tədris ilində leksik dərslərin bölgüsünü kəskin tənqid edir. "Adətən bu dərslər oxu üçün birinci kitabə daxil olan sözlər uşağın ətraf mühitdəki əşyaların adları ilə tanışlıq məqsədilə məşğələnin əvvəlində aparılır.

Bütün bir ay müddətində şagirdləri əşyaların adlarını və xassələrini izah etmək üzərində dayanmaq bizə görə faydasız, hətta zərərli məşğələdir, çünki bu uşaqlar heç bir iş görməməyə və boşboğaz danışmağa meylləndirir."

Pedaqoji-psixoloji baxımdan çox incə və mühüm olan bu cəhəti göstərdikdən sonra F.Köçərli yazırdı: "Məktəbə yenicə gəlmiş uşaqların bəzi sinif əşyaları ilə məktəbin daxili qaydaları ilə tanışlıq üçün tədris planında məsləhət görüldüyü kimi bir ay deyil, iki-üç gün tamamilə kifayətdir. Vaxtdan səmərəli istifadə etmək, uşağın məktəbə ilk addımından başlayaraq ona işgüzar məşğul etmək çox mühümdür. İşin bu cür təşkili onun sonrakı gedinişinə müsbət təsir artıracaqdır, əks halda uşağın təlimə, ümumiyyətlə məktəbə marağı və həvəsi zəifləyəcək, müəllimlə şagird arasında, məktəblə ailə arasında ziddiyyət artacaq, məktəb isə nüfuzunu itirməyə başlayacaqdır." Sonra o, ana dilində savad təlimi başlamağı tövsiyə edirdi. Bu məsələ birinci yarım ilin axırına qurtarmalıdır. Tədris bölgüsü və göstərişi üzrə uşaqlar yavaş da olsa, ana dilində sərbəst oxuyub yazmalıdır.

F.Köçərli tədris planının ilahiyyat dərsləri ilə həddindən artıq yükləndiyini, uşaqların yaş xüsusiyyəti və bilik səviyyəsinin nəzərə alınmadığını göstərərək, bir sıra iradlarını da bildirmişdir.

F.Köçərli təklif edir ki, dördüncü tədris ilində ana dilinin tədrisi uşaqları ibtidai qrammatik məlumatla da tanış etməli və bir sıra yazı çalışmaları vasitəsilə qrammatik qaydaları uşaqların hafizəsində möhkəmlətməlidir.

Tədris planı ilə yanaşı çox mühüm sənəd olan tədris proqramı da Köçərliyə yaxından maraqlandırmışdır. Bildiyimiz kimi, F.Köçərli 1885-1886-cı illərdə ilk müstəqil pedaqoji işə başlamışdır. 1886-cı ildə Yerevanda gimnaziyada müəllim işləyərək proqram məsələləri ilə məşğul olmuş, hələ o vaxt gimnaziyanın aşağı siniflərində Azərbaycan dilinin tədrisi üçün proqram tərtib etmişdir. Proqram tərtibində də o, təxminən dərslik haqqında irəli sürdüyü tələbləri: elmiliyi, ardıcılığı, gücə müvafiqliyi və başqa cəhətlər də nəzərə almağı tələb edirdi. O, qeyd edirdi ki, hər bir yaş dövrünün özünəməxsus proqramı olmalıdır.

F.Köçərli Azərbaycan dilinin proqramını tərtib edərkən özünün didaktik prinsiplərinə sadiq qalmışdır. Ermanstan Mərkəzi Dövlət Arxivində rast gəldiyimiz həmin proqramın şərti olaraq giriş hissəsi adlandıracağımız birçə parçası qalmışdır. Qeyri-Azərbaycan məktəblərinin I-II sinifləri üçün tərtib edilmiş bu proqramın həmin hissəsində deyilir: "Tədris üsulu sövti üsul olub sintetik yolla aparılır. Əvvəlcə tələffüsü asan, yazılışı sadə olan hərflər haqqında şagirdlərə məlumat verilir. Hər bir hərflə fəsilə nə qədər sadə olsa da, müəllim tərəfindən qəşəng və səlhiqlə xətə sinif ləvhəsinə yazılır. Onun yanında isə əvvəlki dərslərdə öyrədilmiş hərflərdən təzə hərflə oxşayan və ona yaxın olan bir hərflə yazılır. Şagirdlər hərfləri müqayisə edir, onların oxşar və fərqli cəhətlərini göstərir. Əvvəlcə, ləvhədə, sonra isə öz dəftərlərində yazılır. Bunun

ardınca şagirdlərə tərkibində təzəcə öyrəndikləri hərf olan söz verilir, axırda həmin sözlərdən cümlə tərtib olunur.”

Həmin proqramda Kəçərli induktiv prinsipə təlim prosesində üstünlük verir: yaş xüsusiyyətlərindən asılı olaraq sadədən mürəkkəbə, asandan çətinə doğru getməyi tələb edirdi. Bu isə öz növbəsində keçilən materialın şagirdlərin böyük bir qismi tərəfindən mənimsənilməsi üçün ən yaxşı təminat yaradırdı.

F.Kəçərliyi təkcə təlim, tədris və maarifin ümumi məsələləri deyil, həm də gənc nəslin tərbiyəsi dərinədən maraqlandırmışdı. Tərbiyə məsələsinə “Yerevan vilayətinin xalq məktəblərinin müəllimləri-cənablarına müraciət”. (1905) başlığı ilə yazdığı və digər məqalələrində toxunmuşdu.

Kəçərliyi pedaqoji işdə ən mühüm, mərkəzi sima hesab etdiyi müəllimin böyük rolunu düzgün qiymətləndirir, onun qarşısında yüksək vəzifələr qoyurdu. Şərəfli müəllimlik vəzifəsini yerinə yetirmək o zaman son dərəcədə çətin idi. Hər kəsin mərhumiyyətlərə sinə gərək xalqı maarifləndirmək yolunda səy və bacarığını əsirgəməyən N.Nərimanov, C.Məmmədquluzadə, A.Şaiq, R.B. Əfəndiyev kimi müəllimlərimiz az deyildi.

Kəçərli qeyd edirdi ki, könlüllü şəkildə öz fəaliyyəti üçün pedaqoji sahəni seçmiş hər bir xalq müəllimində aşağıdakı ümumbəşəri keyfiyyətlər olmalıdır:

1. Ağillı və bilikli olmalı;
2. Zəhməti sevməli;
3. Ədalətli olmalı;
4. Uşaqlara məhəbbət və qayğı ilə yanaşmağı bacarmalıdır.

F.Kəçərliyə görə təlim və tərbiyanın noticəsi müəllimin uşaqlara göstərdiyi ədalətli, düşüncəli münasibətdən çox asılıdır. Xalq müəllimi özü seçdiyi sahədə vəzifəsinin müqəddəsliyini dərk edərək uşaqlara yorulmadan, əzmlə, qayğı və məhəbbətlə işləməlidir. Öz rəftarı və davranışından şagirdlərin qəlbinə xeyirxahlıq toxumu səpməli, faydalı biliklərlə zənginləşdirməli, zəhməti sevdirməli, özündən böyüklərə hörmətlə yanaşmağı çalışmalıdır. Belə olduqda uşaqlar müəllimi sevmək, əhalinin hörmət və minnətdarlığını qazanacaqdır. Xalqın gələcəyi, onun ən zəngin və qiymətli, mənəvi neməti olan adamlar tərbiyə edib yetişdirməsindən asılıdır. Çünki biz yaxşı bilirik ki, xalqımız və eləcə də, başqa xalqlara, millətlərə savadlı, düşüncəli, ağıllı insanlar lazımdır. Bunlar tərbiyə edib yetişdirən isə müəllimlərdir. Lakin elə müəllimlərimiz var ki, gündə iki-üç saat könlülsüz və həvəssiz dərş deməklə öz vəzifəsini bitmiş hesab edirlər. Belə müəllimləri Kəçərli təhqir atəsinə tutur. Onların qəlbini uşaqlara qarşı məhəbbətdən uzaq hesab edir. Bu cür müəllimləri o, “yarımçıqlar” adlandırdı. Kəçərliyə görə, belə müəllimlərin dərş dediyi uşaqlar kor və nadan olarlar.

Kəçərli yazır ki, müəllim yalnız aldığı təhsillə kifayətlənməməli, gündəlik işlə təcrübəsini zənginləşdirdiyi kimi daima öz bilik və məlumat dairəsini də genişləndirməli, zamanın nəbzini tutmağı bacarmalıdır.

“Yarımqıç” müəllimlər isə öz üzərində çalışmış, mütaliyəyə həvəsləri olmur, nəticədə onlar istər-istəməz həyatdan geri qalır, avam halına düşürlər. Belə müəllimlər özləri ilə bərabər uşaqları da bu ruhdan tərbiyə edirlər.

F.Kəçərliyə görə, müəllim şagirdlərin aqlı inkişafı, görüş dairələrinin genişlənməsi üçün yalnız sinifdə, dərşdə kifayətlənməməli, işinə ciddi, rəsmi münasibət göstərməlidir. Bunun üçün təşəbbüs göstərməli, yaradıcı işləməli, pulsuz, təmənənəsiz, xalq naminə sinifdənxaric ictimai işlər təşkil etməlidir.

Müəllimin mühüm keyfiyyətlərindən biri də öz səhvinə və nöqsanlarını görə bilməsi, bu nöqsanı kanardan göstərdikdə mərdliklə etiraf edib var qüvvəsi ilə aradan qaldırmağa çalışmasıdır.

F.Kəçərliyə görə, müəllim öz rəftar və davranışı ilə öz şagirdləri üzərində güclü təsirə malik olmalı, onun qəlbində elə dərin iz buraxmalıdır ki, bu təsir yalnız şagirdin məktəbli dövründə deyil, bütün ömrü boyu qalsın, daha sonralar həyatlarının ən çətin zamanlarında məsləhət üçün ona müraciət etsinlər.

Bu prosədə müəllimin şəxsiyyəti heç bir şeylə əvəz edilə bilməyəcək təsərə malikdir. Kəçərli bütün ömrünü balaların tərbiyəsinə həsr etmiş qocaman yazıçı və pedaqoq A.Şaiqə o hələ gənc ikən yazdığı bir məktubunda deyirdi: “Əgər müəllim istəmə, nə cür şərait və mühit içərisində olmuş olsa da, öz şagirdlərinə çox şey öyrədə bilər. Qabiliyyətli, bacarıqlı və istedadlı müəllimin əlində naqabil və korafəhm şagird də az-çox elm və bilik ala bilər.

Tərbiyə prosesində uşaq döymək hallarına qarşı Kəçərli həmişə ardıcıl mübarizə aparmış, çubuq zoru ilə dərş öyrətməyin əsrin tələqəsinə müvafiq gəlmədiyini göstərmişdir. Bu cəhətdən Kəçərli əsarlarında əmansızcasına ifşa etdiyi başlıca obyekt mollalar idi, o dərsini bilan şagirdin əlinə çubuq verib zəif oxuyan yoldaşının ayaqlarına çubuq vurduran mollaların cəmiyyət qarşısında böyük cinayətə yol verdiklərini göstərdi.

Kəçərli bu anti-pedaqoji üsulun tərbiyə nöqtəyi-nəzərdən təhlükəli nəticə verdiyini şərh edərək yazırdı: “Şagirdləri döymək, təhqir etmək, şəxsiyyətinə toxunmaq, yaxud onların birini digərinə döydürmək nəticəsində uşaqlar kobudlaşır, bir-birinə nifrət bəsləyir. Sonunda belə tərbiyə almış uşaqlar dəhşətli caniyə çevrilir.”

Müəllimlərlə şagirdlər arasında həmişə sülh, mehribanlıq, dostluq, etibar və sədaqət olmalıdır. Əgər şagirdlərlə müəllimlər arasında dostluq münasibətləri olarsa, onda şagirdlər bu səmimi münasibətdən istifadə edib öz problemləri haqqında müəllimləri ilə açıq və qorxusuz söhbət edərlər. Məşhur pedaqoqlar bildirirlər ki, uşaqlar nə qədər bədaxsiyyətə, kobud olmuş olsa belə onu qayğı, məhəbbət və mehribanlıqla tərbiyə edib düzəltmək mümkündür. F.Kəçərliyə görə məktəbdə qorxu, vahimə, təhqir, hədə kimi cəzaya yer olmamalıdır. Müəllim isə cəza verən rolunu oynamamalıdır. Müəllimlər öz işlərini elə qurmalıdır ki, heç bir vaxt belə üsullara ehtiyac olmasın. Tərbiyəçilər bilməlidirlər ki, tərbiyədə cəza və kobudluq vasitəsilə uşaq əxlaqının islahatına və təkmilləşməsinə nail olmaq çətinidir. Məşhur pedaqoq Əfəndiyev məqalələrində

cəzanın uşaq ruhunda tamamilə arzuolunmayan psixi hal əmələ gətirdiyini və nəticədə uşağa islahedici deyil, qəzəbləndirici təsir buraxdığını müəllimlərə çatdırmağa çalışmışlar. O, uşaqda yalançılıq, hiyləgərlik, ikiüzlülük və hətta qəzəb doğurur, yalnız düşünülmüş əxlaqi təsirlər və təbirlər müsbət əxlaqi nəticələr verir. Beləliklə, aydın olur ki, tərbiyədə cəza və kobudluq vasitəsinə əsas götürən müəllimlər hər zaman uğursuzluqlarla qarşılaşırlar. Öz təlim-tərbiyə sahəsindəki işlərində müvəffəqiyyətsizliyə uğrayırlar.

F.Köçərliyin tərbiyə məsələlərinə münasibəti bən peşakar xarakter daşıyır və bu günün tərbiyə prinsipi və metodları ilə səsələnir.

Köçərliyə görə pedaqoji fəaliyyətə darin düşüncə, geniş bilik, əməksevərlik, lakin bunların hamısından daha vacib böyük ürək və qəlb lazımdır.

Tərbiyəçi pedaqoji fəaliyyətini həyata keçirərkən qorxuğa yox, öz vicdanının səsinə əsaslanmalıdır. Tərbiyə prosesi müəllimlərlə uşaqlar arasında qarşılıqlı məhəbbət, hörmət, səmimiyyət arasında qurulmalıdır. Bununla yanaşı tərbiyəçi hər bir uşağa fərdi yanaşmağı bacarmalıdır. Ən vacib cəhətlərdən biri də tərbiyənin həyatla əlaqələndirilməsi, dövrün tələblərinə cavab verəməsidir. Tərbiyəçi uşaqlara vəzifə borcu ilə alicənab davranışı qaydaları: ədalətli, xeyirxahlıq əlamətləri öyrətməlidir. Bu davranış qaydalarını tərbiyəçilər öz hərəkət və davranışları ilə öyrənməlidirlər. Tərbiyədə cəza və qorxu böyük cinayətdir. Tərbiyə ədalətli və gümrahlıq şəraitində keçməli, bu işə kədar, qəm-qüssə yad olmalıdır. Uşaqları yaxşı tərbiyə etmək üçün birinci növbədə müəllim uşağı hərtərəfli öyrənməlidir.

F.Köçərliyin tərbiyə haqqında irəli sürdüyü fikirlər bu gün də öz əhəmiyyətini itirməmişdir.

Köçərli ailəni, təbiəti, məktəbi və ictimai mühiti tərbiyənin daim təsir göstərən amilləri hesab edirdi. O, ailə ilə tərbiyə arasındakı bağların üzərində xüsusilə geniş dayanır və ailəni tərbiyənin ən mühüm amillarından biri kimi qiymətləndirirdi. F.Köçərli yazırdı: uşaq öz bilik, öz xəsaili-mənəviyyəsinin əsas dünyasını ailədə alır. Burada onun qəlbinə bəyənilmis xasiyyətlərin, yaxud qəbahətlərin toxumu saçılır, ailədə hökm-fərma olan mənəvi ideyalar yavaş-yavaş onun qəlbina yer eləyir. Ailədə uşağın tərbiyəsinə bilavasitə təsir göstərən ata, ana, bacı, qardaş, nənə və digər ailə üzvləridir. Lakin pedaqoqlar bunların arasında birinci yeri ana tutduğunu qeyd edirlər. Çünki övlad kiçik yaşlarından gündün böyük bir hissəsini anası ilə bərabər olur. Bunu nəzərə alan Köçərli qeyd edir ki, ana öz rəftar və davranışı ilə uşaqlarının gələcəyi üçün mənəvi məsuliyyəti daşdığını unutmamalıdır. Uşaq aləmi elədir ki, onlar əsasən ailədə olan yaxşı və yaman tövsiyələr və nəsihətlərlə deyil, praktiki olaraq gördüklərini, müşahidə etdiklərini götürürlər. Əgər ailədə uşaq ailə üzvlərinin bir-birinə qarşı hörmət və məhəbbətini, sədaqətini, mədəni davranışı görürsə, bu zaman həmin hərəkət və davranışlar uşağın qəlbində kök salır və əks olunur. Belə tərbiyənin əsasında uşaqla sədaqət, zəhmətli sevmək, adamlara məhəbbət, böyüklərə hörmət və itaət kimi xüsusiyyətlər formalaşır. Lakin əgər bunların

əksinə olarsa, uşaq ailəsindən müsbət deyil, yanlış tərbiyə alsın, yəni ailədə tənbəllik, kobudluq, yalançılıq, ikiüzlülük və başqa hallar müşahidə etsə, onda uşaqda da bu kimi naqis əxlaqi keyfiyyətlər özünü biruzə verər.

Ailə tərbiyəsi öz təsirini məktəb dövründə daha qabarıq şəkildə göstərir. Əgər ailə tərbiyəsi düzgün qurulmamışsa, təbii ki, uşağın normal tərbiyəsindən danışmaq da yersiz olardı. Bu hal təhsil prosesində tez üzə çıxır. Belə uşaqlar təhsilini tamamilə bilmir, cəmiyyətə, ictimai həyata hazır olmur. Xalq qarşısında öz vəzifələrini düzgün dərk etmirlər. Nəticədə isə onlar cəmiyyətdə ziddiyyətlərin mənəvi olurlar. Beləliklə, F.Köçərli ailə tərbiyəsini uşaqların tərbiyəsində mühüm amil hesab edir və aşağıdakı cəhətləri yüksək qiymətləndirirdi.

1. Ailədə tərbiyənin bünövrəsi möhkəm və düzgün qurulmalıdır, əks halda uşağın bütün həyatı yarımçıq və natamam olacaqdır. Ailədə düzgün tərbiyə almayan uşaq yalnız öz üçün deyil, xalq üçün, ətrafdakılar və ictimaiyyət üçün də zərərli bir qüvvəyə çevrilir.

2. Ailə üzvləri arasında səmimiyyət, həmrəylik, doğruluq, bir-birinə qayğı, zəhmətə sevgi olmalıdır.

3. Ailə başçıların sözü ilə əməlləri arasında ziddiyyət olmamalıdır.

4. Ailə tərbiyəsini tərbiyədən xəbəri olan adamlara tapşırmaq lazımdır.

Ailədə uşaqları məhz bu xüsusiyyət və tələbləri nəzərə almaqla tərbiyə etsələr, cəmiyyət daha da gümrahlaşar.

F.Köçərliyin pedaqoji yaradıcılığı ilə tanışlıq göstərir ki, onu daha çox təlim-tərbiyə məsələləri: dil, müəllimlərin rəftar və davranışları, həmçinin ailədə uşağın tərbiyəsi məsələləri daha çox düşündürmüşdür.

O, öz məqalə və məktublarında, əsərlərində bu problemlərin həlli yollarını göstərmişdir. Biz isə bu qisn materialda onun pedaqoji fəaliyyətinin bəzi cəhətlərinə toxunmağa çalışır. Ümidvarıq ki, F.Köçərliyin zəngin pedaqoji yaradıcılığı gələcəklə bir çox psixoloq və pedaqoqların tədqiqat obyektinə çevriləcəkdir.

Ədəbiyyat

1. Firdunbəy Köçərli "Balalara hədiyyə" Bakı-1987.
2. Mir Cəlal, F.Hüseynov "XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı" Bakı-1982.
3. Ə.Y.Seydov "Azərbaycanda pedaqoji fikrin inkişaf tarixindən" Bakı-1987.
4. L.Qasımova, R.Mahmudova "Pedaqogika" Bakı-2012